

Mahlas Beyitlerinde Fahriye: Fehîm-i Kâdim Divanı Örneği

Fahriye in Pseudonymous Couplets: The Example of the Fehîm-i Kadim Divan

Dr. Öğr. Üyesi Bahanur ÖZKAN BAHAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

ORCID No: **

ÖZET

Divan şiiri geleneğinde, şairin kendisi ve sanatıyla övünmesi olarak tanımlanabilecek fahriye başta kasidelerde olmak üzere pek çok nazım şeklinde kullanılmıştır. Fahriye bir ya da birkaç beyitle şairin yeteneğinden, nazmından, nesrinden, kaleminin gücünden mübalağalı ifadelerle bahsetmesidir. Başlangıçta, şairlerin, kasidelerini sundukları devlet büyüklerine isteklerini iletmek için bir vasıta olarak kullandıkları fahriye bölümlerinin işlevi zamanla değişime uğramış ve beyit sayısı artmıştır. Bununla birlikte fahriyeler diğer nazım şekillerinde de görülmeye başlanmıştır. Kasidelerden sonra fahriye örneklerine en çok gazellerin mahlas beyitlerinde rastlanmaktadır. Bu beyitler tahlil edildiğinde şairlerin şiirlerini, şairliklerini belirli kalıp ifadelerle övdükleri görülmektedir. Şairlerin tefahür ederken kullandıkları bu benzer ifadeler, aynı zamanda şiire, şaire, sanata dair görüşlerini de aktarmaktadır.

Çalışmada 17. yüzyıl şairlerinden Fehîm-i Kâdim'in gazellerinin mahlas beyitleri ele alınacaktır. Sebk-i Hindi akımı temsilcisi olan Fehîm'in mahlas beyitleri fahriye açısından son derece zengindir. Şairin tefahür ettiği mahlas beyitleri dikkate alınmış ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Bu beyitlerden yola çıkarak Fehîm'in kendi şiirini ve şairliğini nasıl değerlendirdiği, bu değerlendirmeleri yaparken hangi ifadeleri kullandığı tespit edilmiştir. Bu veriler belirli başlıklar altında sınıflandırılmaya, örneklendirilmeye ve işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fehîm-i Kâdim, mahlas, fahriye.

ABSTRACT

In the tradition of divan poetry, fahriye, which can be defined as the poet's boasting of himself and his art, has been used in many forms, especially in eulogies. Fahriye is the mention of the poet's talent, his verse, his prose, the power of his pen in exaggerated expressions with one or more verses. Initially, the function of the fahriye sections, which poets used as a means to convey their wishes to the elders of the state with whom they presented their odes, changed over time and the number of verses increased. In addition to this, fahriye have started to be seen in other forms of verse. After the odes, fahriye examples are most commonly found in the pseudonym verses of ghazals. When these verses are analyzed, it is seen that poets praise their poetry and poetry with certain phrases. These similar expressions used by poets when they tefahür (reflect) also convey their views on poetry, poetry and art.

In the study, the verses of the ghazals of Fehîm'i Kadim, one of the poets of the 17th century, will be discussed. The pseudonym couplets of Fehîm, who is the representative of the Sebk-i Hindi movement, are the last in terms of fahriye is extremely rich. The verses of the poet's tefahür (reflection) were taken into account and translated into modern Turkish. Based on these verses, it was determined how Fehîm evaluated his own poetry and poetry and what expressions he used when making these evaluations. These data were tried to be classified, exemplified and processed under certain headings

Key words: Fehîm-i Kâdim, the pseudonym, fahriye (praise).

GİRİŞ

Fahriye sözcüğü, övünme, büyüklenme, böbürlenme, kıvanç gibi anlamlara gelen “fah” kökünden türemiştir. Manzumelerde, şairin kendisi ve sanatıyla övünmesi manasına gelen fahriye aynı zamanda kasidelerdeki bir bölümün de adıdır. Kasidelerde methiyeden sonra, duadan önce gelen ve şairlerin genellikle terk etmediği fahriye bölümü, tıpkı methiyelerde olduğu gibi mübalağalı ifadelerle, şairin kendisini övdüğü bir mecradır. Fahriye denilince akla her ne kadar kasidelerin

ilgili bölümü gelse de aslında farklı nazım şekillerinde bir ya da birkaç beyitle fahriyeye rastlamak mümkündür.

Divan şiirindeki ilk örneklerine 14. yüzyılda rastlanan ve 16. yüzyıla kadar benzer bir seyir izlediği görülen fahriyelerde temel amaç şairin kendisini övmek değildir. Bu yüzyıllarda şairlerin, fahriye beyitlerini, memduhlarına taleplerini ileten bir vasıta olarak kullandıkları görülmektedir (İsen, 2002, 13). Başlangıçta bu amaca hizmet eden, bir ya da birkaç beyitten oluşan, hatta methiye ile iç içe geçmiş bir görüntü arz eden kasidelerdeki bu bölümün zamanla hacminde ve mahiyetinde değişim yaşanmıştır.

16. yüzyıla gelindiğinde Divan şiirinin hemen hemen tüm unsurlarında olduğu gibi fahriyenin de bazı standartlara sahip olduğu görülür. Şiir geleneğimizdeki bu tekâmül şairlerdeki özgüvenle birleşince fahriyeler, daha çok şairin bizzat kendisini övdüğü, bunun için daha uzun tamlamalar kullandığı, ifadelerin çeşitlenip zenginleştiği hatta beyit sayısının arttığı bir kısım görünümü kazanmıştır.

Fahriye ile ilgili yapılan çalışmalarda 17. yüzyıl ve bu yüzyılın büyük şairi Nefî daima bir kırılma noktası olarak ele alınmıştır. Methiye ve hicviyede de zirve kabul edilen şair fahriye için de aynı ehemmiyeti taşımaktadır. Nefî her ne kadar fahriye denince akla gelen ilk isim olsa da aslında 16. yüzyılın büyük şairi Bâkî, adeta Nefî'nin habercisidir. “*Bakî'nin fahriyeciliği, Nefî'ninki ile aynı düzeyde olmamakla birlikte, kendi çağdaşlarınınkinden öndedir (Mum, 2013, 220)*”. Zira aşağıdaki iki beytine bakılarak bile şairin fahriyeyi çok ileri bir boyuta taşıdığı görülebilir:

Bu devr içinde benem pâdişâh-ı mülk-i suhan

Bana sunuldu kasîde bana virildi gazel (Matla 13)

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûmun şu'arâsı (G. 508/7)

Nefî'nin kaside nazım şeklindeki bir nat'a kendi övgüsüyle başlaması, muakkibi olan ya da olmayan birçok şairi tesiri altında bırakmıştır. Şairin divanında ilk sırada yer alan “sözüm” redifli kasidesi (Akkuş, 2018: 27) fahriyelerdeki dikkate şayan değişimin tezahürüdür. Nitekim bu yüzyıldan sonra yazılan kasidelerde fahriye, 17. yüzyıldakine benzer bir görünümde ve şairlerin genellikle terk etmedikleri bir bölüm olacaktır (İsen, 2002, 19).

Buraya kadar kasidelerde yer alan fahriye kısmına değinilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi fahriye sadece kasidelerde bulunmamakta, mesnevi, kıta, gazel, rubâi gibi birçok nazım şeklinde de kullanılmaktadır. Bağdatlı Rûhî, Hâleti, Nâbî, Nahîfî, Fevzî, Fâsîh Ahmed Dede, Arşî rubailerinde tefahür eden şairlerden bazılarıdır (Çalka, 2014, 93-212).

Mesneviler de fahriye kullanımlarına rastlanan nazım şekillerinden bir diğeridir. Sebeb-i telif bölümlerinde şairler mesnevi yazma sebeplerini benzer şekillerde açıklarlar. Devlet adamlarından şaire teklif gelmesi; Arap ya da İran edebiyatlarında yaygın olan ancak Türk edebiyatında işlenilmemiş bir konunun bulunması; şairin adının kalıcı olmasını istemesi; eserinin topluma faydalı olacağını düşünmesi; dost meclislerinde kendisine yazması için ricada bulunulması şairlerin mesnevi nazmetmek için kullandıkları yaygın sebeplerdir (Önal, 2007, 118-120). Zikredilen bu başlıklara bakıldığında şairlerin, eserlerini yazma nedenini açıklarken aynı zamanda tefahür ettiği görülür. 18. yüzyıl şairlerinden Sâlim, Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde meseleyi bir adım öteye taşıyarak eserine 47 beyitlik fahriye kısmı eklemiştir (Sevgi, 2007, 27).

Farklı nazım şekillerinde örneklerine rastlanılsa da kasidelerden sonra fahriye için şairler en çok gazelleri, gazelerde ise mahlas beyitlerini tercih etmişlerdir. Gazellerin mahlas beyitlerinde şairin

tefahür etmesinin kaside nazım şekillerinde bulunan örneklerinden daha dikkat çekici olduğu bir gerçektir. Zira kasidede bu adla bir bölümün bulunması ve şairlerin tefahürüne ayrılması adeta onlara verilen bir hak görünümündedir. Bunun yanında gazelin ilk beyitlerinde maşukuna karşı ağlayan, inleyen, ah eden, aşkı için dilenci olan, daima vuslat talip eden, hatta küçük bir bakış için yalvaran ve bundan ar etmeyen şair, mahlas beytinde bambaşka birisi olarak karşımıza çıkar. Dilenen, isteyen, yalvaran, zavallı görüntüsünden uzaklaşır; son derece kendine güvenen bir üslup ile bazen daha ileriye giderek erkekçe, yiğitçe, meydan okuyan bir tavırla kendisi ile tefahür etmeye başlar.

Gazellerde, sevgilisini överek padişahlık makamına kadar yükselten şair, kendisini sevgilisinin karşısında kul, köle, dilenci olarak gösterir. Gelenek için son derece alışılmış bu durum mahlas beytine gelindiğinde ciddi bir değişime uğrar. Çünkü artık konu değişmiş ve şairin sanatına gelmiştir. İşte bu mahlas beyitlerinde şairin tevazudan son derece uzak olduğu, kalemi, yeteneği, sözü, nazmı ve inşası ile övündüğü görülür. Övünürken kendisini Arap, İran edebiyatlarındaki büyük şairlerle mukayese eder ve kendisini onlardan üstün tutar. Mahlasını kullanarak kendisine seslenen şair, bu beyitlerde, kasidelerdeki fahriye bölümlerini aratmayacak mübalağalı ifadelerle ne denli büyük bir söz üstadı olduğundan bahseder.

Divan şiiri geleneğinde, kasidelerdeki fahriye bölümlerinde, şairin, bilinen övgü kalıpları ile aslında ideal şair nasıl olmalı sorusuna cevap aradığı, belirtilmektedir (İsen-Durmuş, 2007, 42). Yani şairlerin fahriye bölümlerini sadece kendilerini övme amaçlı kullanmadıkları aynı zamanda şiire, sanata dair görüşlerini aktardıkları bir mecra olduğu eklenir. Dolayısıyla aynı bilgilere ve genellemelere, fahriye ile ilgili çok zengin bir birikim ihtiva eden mahlas beyitlerinden yola çıkılarak da ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bu birikim fahriye ile ilgili çalışmalara kaside nazım şekli dışındaki diğer formları, özellikle mahlas beyitlerini çalışmayı gerektirmiş ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar yaygınlaşmıştır.¹

Gazellerin mahlas beyitlerinden yola çıkılarak yapılan çalışmalarla şairin şiir, sanat, edebiyatla ilgili görüşlerine ulaşılabileceği belirtilmiştir. Kendisi ile övünüyormuş gibi görünen şair aslında ideal olanın bilgisini de okuyucusu ile paylaşmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda şairlerin kendilerini överken belirli benzetmelere yer verdikleri, benzer kalıp ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Şairin yeteneğine ve mizacına göre bazı farklılıklar olsa da şiirlerini tanımlamak için benzer bağlamlar kullanmışlardır:

- Mücevher, Değerli Taşlar ve Nesnelere Bağlamında
- Mucizevi, Sihirli ve Sırlarla Dolu Olması Bağlamında
- Yeni, Taze ve Orijinal Olması Bağlamında

Şairlikleri ile tefahür ederken de aşağıdaki başlıklarda verilen yollara başvurmuşlardır:

- Kendilerini Büyük Şairlerle Mukayese Etmeleri
- Çağdaş Olan Şairlere Meydan Okumaları

İşte bu ortaklıklar şairlerin yeteneklerinin birbirine yakınlığından ziyade, ideal olanın, hayal edilenin, olması gerekenin bilgisini paylaşmalarından ileri gelmektedir. Yani kasidelerdeki fahriye beyitlerine bakılarak yapılacak değerlendirmelere ve sonuçlara benzer şekilde gazellerin mahlas beyitlerine bakılarak da ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Tüm bunlara ek olarak mahlas beyitlerinde şairlerin övünürken en çok kullanılan sözcükler, sanatlar ve kavramlarla birlikte, fahriyenin yüzyıllara göre değişimi, daha çok hangi şairler tarafından tercih edildiği gibi bazı bilgilere de ulaşılabilir.

¹ Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bk.: Osman ÜNLÜ, "Müzeyyel Gazellerde Fahriye", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 31, 33-53; Cenk AÇIKGÖZ, "Mahlas Beyitlerinden Hareketle Vecdî'de Fahriye", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2020, S. 21, s. 317-339; Mustafa KARADENİZ, "Gazelleri Işığında Bâkî'de Tefahür", *Turkish Studies*, 2012, S. 7/3, s. 1649-1664.

Fahriyeler yukarıda belirtilen tüm özelliklerinin yanında Divan şiiri geleneğinde şiire, şaire, söze, kabiliyete verilen ehemmiyetin de tezahürüdür. Şiir nasıl olmalı, şair nasıl yazmalı sorusuna bizzat şiirin içerisinde bu ölçüde yer verilmesi kuvvetle muhtemel başka hiçbir edebi gelenekte görülemez. Gelenekte şiir, şair, söz söyleme o kadar kıymetlidir sevgilinin bile bunlardan anlayanı makbuldür:

Olmışam bir şûh-tabı sevmede sâbit-kâdem

Ey Fehîm elhak suhan-ver dilrübâdan kim kaçar (G. 46/7)

Ey Fehîm! Şuh yaradılışlı birini sevmekte sabit kalmışım. Doğrusu sözden anlayan sevgiliden kim kaçar?

Bu çalışmada 17. yüzyıl ve Sebk-i Hindî şairlerinden Fehîm-i Kâdim'in mahlas beyitlerindeki fahriye işlenmeye çalışılacaktır. Fehîm-i Kâdim'in fahriye için önemli bir asır olan 17. yüzyıl şairi olması ve gazellerindeki mahlas beyitlerinin konu bakımından zenginliği tercih sebebi olmuştur. Çalışmada yalnızca gazellerin fahriye muhtevalı mahlas beyitleri dikkate alınmıştır. Bu beyitlerden yola çıkarak, Fehîm-i Kâdim'in şiir ve şair anlayışı, kendisini hangi sözlerle övdüğü, hangi özelliklerini öne çıkardığı, kimlerle mukayese ettiği gibi bazı bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır. Tahir Üzgör'ün Fehîm-i Kâdim Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi adlı eserinin dikkate alındığı çalışmada "Şairliği ile alakalı tefahür" ve "Şairliği dışındaki vasıfları ile tefahür" olmak üzere iki temel başlık bulunmaktadır. Bu başlıklardan ilki bazı alt başlıklara ayrılıp incelenmiştir.

Fehîm-i Kâdim'in Mahlas Beyitlerinde Fahriye

Şairin fahriye beyitlerinin ele alınacağı bu bölümdeki ilk beyitte şair, şiirleri ile övünmeyi doğru bulmadığı, hoş karşılamadığı söyler. Bu görüşüne rağmen şair her fırsatta tefahür etmekten imtina etmez. Aşağıdaki beyitte şairin, şiiri mucize bile olsa övünmemesi gerektiğini, söyler. Nerede hoş edalı olmayan şiirler söyleyen bir şair görse kendilerini beğenmiş olduklarından şikâyet eder:

Şiri icâz olsa da fahr eylemez âdem Fehîm

Kanda bir nâ-hoş-edâ şâir görürsem hod-pesend (G. 43/5)

Ey Fehîm! İnsan şiiri mucize olsa da övünmez. Nerede edası nahoş bir şair görsem kendini beğenmiş olur.

1. Şairliği ile Alakalı Tefahür

a. Şiirlerini Değerli Taşlara Benzettiği Beyitler

Edebi metinlerde duyguların, düşüncelerin etkili bir biçimde ifadesi hususunda, kıymetli taşların renkleri, şekilleri, tesirlerinin yanı sıra haklarında teşekkül etmiş olan inanç ve adetler de göz önünde bulundurulmuştur (Kırbiyık, 2007, 62). Divan şiirinde dürr, sadef, cevher, lal şairlerin şiirlerini tarif ederken başvurdukları kıymetli taşlardan bazılarıdır. Taşların estetik bir görünüşe haiz olması, kıymetli olması, ulaşılması güç olması gibi bazı amillerden ötürü şairler, şiirlerini bu taşlara teşbih ederek izaha çalışmışlardır. Fehîm'in de şiirleri ile övünürken bu değerli taşlardan istifade ettiği görülmektedir.

Dür-i nazm-ı Fehîmâ olduğu hurşîd-veş rûşen

Kemâl-i safvet-i deryâ-yı tab-ı pâkdendür hep (G. 12/7)

Fehîm'in şiiirlerinin incisinin güneş gibi hep parlaması, temiz yaratılış deryasının mükemmelliğinden kaynaklıdır.

İtse Fehîm la1-i arak-nâkini hayâl
Dürr-i kelâmı zîver-i gûş-ı sürûş olur (G. 88/5)

(Şayet) Fehîm, sevgilinin ter içinde kalmış dudağını hayal ederek şiiirini söylese, söz incisi melek kulağının süsü olacaktır.

Zînet-fezâ-yı bâzû-yı icâz olan güher
İkd-ı Fehîm-i mucize-perdâza bestedür (G. 93/7)

Mucize kabiliyetinin süsünü artıran inci, mucizeler düzenleyen Fehîm'in ipine bağlıdır.

Her dürr-i nukat kim ana bu nazm sadeftür
Reşk ile Fehîmâ sebep-i eşk-i güherdür (G.106/11)

Ey Fehîm, senin bu inciye benzeyen şiiirin, diğer tüm incilerin kıskançlıkla ağlamasına sebep olmuştur.

Gûş-ı zemânede dür-i nazmum gibi Fehîm
Bî-kadr ola cevâhir-i eşâr tâ-be-key

Ey Fehîm, zamane insanların kulaklarında (tıpkı) nazım incilerim gibi şiiir cevherim de ne zamana kadar değersiz olacaktır?

Olmaya âb u tâbda hem-ser-i gevher-i Fehîm
Bahr-ı ademde beslese nice güher bu nüh-sadef (G. 156/5)

Bu dokuz sedef, yokluk denizinde ne kadar cevher beslese beslesin, onlar güzellikte Fehîm'in cevherinin eşi olamaz.

Hemvâre Fehîmâ'nun manzûm olur elfâzi
Âyâ güher-i tabı hep süfte midür bilsek (G. 171/5)

Fehîm'in sözleri daima manzum olur. Acaba yaratılışının incisi hep delik (ölçülü) midir, bilsek.

Sözlerüm cevher-i mazmûn u hayâl oldu Fehîm
Neyleyem ben hazef-i tevriye vü tecnîsi (G. 289/8)

Ey Fehîm, sözlerim hayal ve manzum cevheridir. Tevriye ve cinas kırıntılarıyla ne yapayım.

Ol Fehîm-i pür-zamîrem kim nukât-ı hatt-ı nazmum
Şeb-çerâğ itdüm şua-ı mihr-i tab-ı rûşenümden (G. 238/7)

Parlak yaradılışımın güneş ışığından, şiirimin yazısının noktalarını kıymetli taş (şeb-çerâğ) yapan o Fehîm benim.

b. Şiirini Mucize/Sihirli Olarak Ele Aldığı Beyitler

Şiir geleneğimizde şairler eserleri ile övünürken zaman zaman onların mucizevi olduğundan, sihirli olduğundan bahsetmişlerdir. Bu sihirleri yapanları yani kendilerini de sihirbaza, büyücüye benzetmişlerdir. Söz konusu sihir ve büyü olduğundan kendilerini Harut ve Marut ile özdeşleştiren şairler, şiirlerini ise Babil kuyusu ile anmışlardır. Manzumelerinin tesirini ve kıymetini anlatmak için de Hz. İsa ve Hz. Musa gibi peygamberleri zikrederler. Şiirleri Hz. İsa'nın nefesi gibi ölümlere hayat vermektedir ve Allah ile tekellüm etmesinden dolayı Kelîmullâh lakabını alan Hz. Musa'nın sözlerine benzemekte yani mucizeyi andırmaktadır.

Mevc-hîz eyler dem-i Rûhü'l-kuds her dem Fehîm
Sihri-i icâz-ı Mesîhâ'dur kelâm-ı pâkümüz (G. 128/7)

Ey Fehîm, bizim sözümüzü Cebrail'in nefesi her an dalgalandırdığından İsa'nın mucizevi sihirleri gibidir.

Sözlerüm nüsha-i icâz-ı Kelîm oldu Fehîm
Dûrdur nisbet-i sihri suhan-ı pâkümüzden (G. 236/8)

Sözlerim Musa'nın mucizevi muskası olduğundan temiz sözlerim büyüünün tesirinden uzaktır.

Gördi icâz-ı helâk-i tîg-i tabumdur Fehîm
Eyledi teslîm şirüm gamze-i câdû-yı dost (G. 23/8)

Ey Fehîm, dostun sihirbaz gözü, yaradılışının helak edici kılıcındaki mucizeleri gördüğünde şiirinin hakkını teslim etti.

Fehîm'i itmeğe icâz-ı nâzm ile mümtâz
O pür-füsûn nigeħ-i Őâirânedür bâis (G. 28/7)

Fehîm'i, mucizevi Şiiri ile ŐeĐkin yapan (sevgilinin) sihir dolu Őairane bakıŐıdır.

Mucize Şir ile Şimdi Fehîm
Őehirde bir Şâir-i meŐhûrdur (G. 74/8)

Őimdilerde Fehîm mucize Őiirleriyle Őehirde meŐhur bir Őairdir.

Őirûme eyler Fehîm ol meh nigâhın âŐinâ
Şâhid-i sihrûm görüp icâz-ı dâman-bûs olur (G. 87/7)

*Ey Fehîm, o ay gibi güzel sevgilinin bakıŐları Őiirime alıŐursa, sihrimin Őahidi ve mucizenin etek
öpeni olur.*

Seyr itdüm dün Fehîm'ün tarz-ı sihr-i Őirini
Böyle kalursa eger muciz-tırâz-ı dehr olur (G. 85/5)

*Dün Fehîm'in Şiirlerinin sihir tarzını seyrettim. (Şayet) Şiirleri böyle kalırsa dünyanın mucizevi
üslubu onunki olur.*

Sâhir-i muciz-keîâmuz Şâir-i Őûhuz Fehîm
Ne füsûna râĐibuz ne mâil-i efsâne-yüz (G. 134/5)

*Ey Fehîm, biz mucize sözlerin büyüçüsü Şuh bir Őairiz. Ne sihre rağbet ederiz, ne de efsaneye
meylederiz.*

ÇeŐmünü vasf eyleyüp sihr eylemiş muciz Fehîm
Őekl-i efsûnıyla bir âhû-yı câdûdur demiŐ (G. 143/5)

*Mucize söyleyen Fehîm gözlerini tarif ederek bir sihir yapmışır ve büyüçü görüntüye sahip bir
ahudur, demiŐ.*

Câdû-yı hayâlünle Fehîm oldu bu Şive
EndiŐe-i muciz-fen-i sehhâruna mahsus (G. 146/7)

Ey Fehîm, senin cadı hayalinle bu tarz ortaya çıktı (ve bu senin) sihirbazlıktaki sanatının mucizevi fikrine mahsustur.

Teshîre kâdir olamadı ol perî dahı
Âlemde bir Fehîm gibi sihr-sâz hayf (G. 159/9)

Yazık ki dünyada Fehîm gibi bir sihirbaz bile o periyi etkilemeye kadir olamadı.

Fehîm'i sâhirem ben eylesün gamze beni ilzâm
Olur gerçi füsundan mâlik-i icâz müstagnî (G. 287/6)

Ben sihir yapan Fehîm'im! (Sevgilinin) bakışı beni susturamaz çünkü mucizenin sahibine sihir fayda etmez.

Biz nâkilân-ı sihr-i Fehîm'üz ki âlemi
Dem-beste eyledi suhan-ı dil-pezîrümüz (G. 129/5)

Biz Fehîm'in sihrinin anlaticıyız ki onun gönül alan sözleri âlemin sesini soluğunu kesmiştir.

c. Şiirini/Şairliğini Diğer Şiirler/Şairlerle Mukayese Ettiği Beyitler

Şairlerin şiirleri, şairlikleri ile övünürken kendilerini zamanın diğer şairleri ya da Arap, İran edebiyatlarındaki büyük şairlerle mukayese etmeleri en çok başvurdukları yollardan biridir. Kendilerini bu büyük şairlerle kıyaslar ve onlardan daha üstün oldukları iddiasında bulunurlar. Onlar Arap ya da İran coğrafyasında şöhret bulmuşlar ise kendileri de Rum diyarında meşhurdur. Hatta bu büyük şairler kendi şiirlerini göreceksin olsa aferin edip, beğeneceklerdir. Divan şiiri geleneğinde çokça tercih edilen bu tarzdaki iddialı ifadeler Fehîm divanında da rastlanmaktadır:

Ben Fehîm-i şüh-tabı anmayun insâf edün
Var mıdur bir tâze-mazmûn şâir-i nâzük-mizâc (G. 29/7)

İnsaf edin de Fehîm gibi şuh yaradılışlı, nazik mizaçlı, yeni mazmunları olan var mıdır, söyleyin.

Merd-i bî-bâk-levendem şuarâ içre Fehîm
Zen-tabiat süfehâ gibi tazarruf ne belâ (G. 4/7)

Ey Fehim, şairler içerisinde korkusuz bir levendim. Kadın yaradılışlı sefillerin zarıfmiş gibi görünmeye çalışmaları ne felakettir.

Rümûz-1 çeşmüni fehm itmedün Fehîm gibi
Zemânenün ki güzîn nütkedânıyız cânâ (G. 8/7)

Ey sevgili! Fehîm gibi, gözlerinin sırrını da anlamadın. (Halbuki) zamanın seçkin nüktedanıyızdır.

Hikmet üzre gerçi medh itdün mey-i nâbı Fehîm
Bilmedün amma ki sahn sanat-i Cem'dür şarâb (G. 14/7)

Ey Fehîm, gerçi saf şarabı hikmetli bir şekilde övdün amma şarabın Cem'in sanatı olduğunu bilmedin.

Teşbîh ü istiârene tahsîn senün Fehîm
Çok şâirün bu şîri pür-efsûn sükûtıdır (G. 71/5)

Fehîm senin teşbihine ve istiarene aferin. Bu sihir dolu şiir çok şairin susmasına sebep olacaktır.

Tarz-âmûz-1 ehl-i şîr Fehim
Tab-1 şûh-1 suhân-tırâzumdur (G. 71/7)

Ey Fehîm, şairlere tarz öğreten (senin) güzel söz söyleyen şuh tabiatındır.

Bî-nazîr oldı Fehîm'ün sözi kim sevdüğü şûh
Hem hayâ-perver ü hem dilber ü hem şâcirdür (G.107/5)

Şuh sevgilisi utangaç bir dilber olduğundan Fehîm'in sözü de benzersiz oldu.

Söylemen tab-1 Fehîm'ün niydüğün bigâneye
Âşiyân-1 suhan hüsn-i beyanından bilür (G. 112/7)

Yabancılar Fehîm'in tabiatının nasıl olduğunu anlatmayın. Söze aşına olanlar (onun şiirini) ifadesindeki güzellikten bilirler.

Sohbet-i manâda olsun mı Fehîmâ'ya nazîr

Bir iki bî-hûde-gûy u şîr ü inşâsı galat (149/5)

Bir iki gereksiz söz söyleyen, nazımı ve nesri yanlış olan mana sohbetinde Fehîm'e benzer olabilir mi?

Misli yokdur Acem'de gerçi Fehîm
Rûm'da Urî'ye nazîr benem (G.206/16)

Ey Fehîm, gerçi Acem'de benzerin yoktur ama Anadolu'da Urî'ye benzeyen (bir tek) benim.

Köhne oldı resm-i Hâkânî vü Şâhî vü Melik
Şimdi nev-peydâ Fehîm'ün tâze divânın görün (G.182/9)

Hâkânî, Şâhî ve Melik'in tarzları eskidi. Şimdi yeni ortaya çıkan Fehîm'in yeni divanını görmeli.

Görüp hasmum Fehîmâ sözlerüm kat-ı nizâ itdi
Olnca böyle olsa dünyede tîg-i zebân keskin (G. 242/6)

Ey Fehîm, sözlerimi görünce düşmanım kavgayı bıraktı. Olursa dünyada keskin dil böyle olmalı!

Ya Urî'dür ya Tâlib ya Fehîm üstâd-ı kâ mildür
Selîs ü âşînâ bir şâir-i şîr-i garîb olsa (G. 254/5)

Fasih, tanıdık ve yeni bir şiirin şairi ya Urî'dür ya Tâlib ya da kâmil bir üstat olan Fehîm'dir.

Nev-tarz u nev-âyîne bak şîr-i Fehîm'ün
Taklîd-i zebân-ı köhne-i mâ-selef itme (G. 268/7)

Fehîm'in şiirinin yeni tarzına yeni edasına bak. Öncekilerin köhnemiş dillerini taklit etme.

İder şîrün Fehîm ol şûh temyiz
Olam kurban-ı hüsn-i imtiyâz (G. 279/7)

Fehîm'in şiirini o şuh ayırt edebilir. Onun bu güzel seçiminin kurbanı olayım.

Melikü'l mülûk nazmam dese fahr idüp Nizâmî
Yine tabumun Fehîmâ olamaz kemîn tufeyli (G. 285/7)

Nizâmî övünerek şiir ülkesinin melikiyim dese Ey Fehîm, yine yeteneğimin küçük bir taklitçisi bile olamaz.

d. Çeşitli Şekillerde Tefahür Ettiği Beyitler

Şiirlerini değerli taşlara benzeten, muciz ya da sihirli olduğunu söyleyen ve bu yolda üstün oluşunu iddia eden şair bu gibi kalıp ifadelerin dışına çıkarak şiirini çeşitli benzetmelerle övmüştür. Fehîm kendisine şairlikte o kadar güvenmektedir ki şayet rüzgâr kendi tabiatından gül bahçesine doğru esse, o bahçedeki her bir gülü ateş dilli seçkin bir şaire çevirecek kudrete sahip olduğunu iddia etmektedir:

Bâg-ı tabumdan Fehîm esse gülistana nesîm
Her gülü âteş-zebân bir şâir-i mümtâz olur (G. 89/7)

Ey Fehîm, rüzgâr yaratılış bağından gülistana eserse, (orada bulunan) her bir gül ateş dilli seçkin bir şair olur.

Görse nazmumda Fehîm ahter-i nutkum kızarıp
Tâbiş-i şerm ile bahrün güheri ahker olur (G. 84/6)

Ey Fehîm, denizin incisi şiirlerindeki söz söyleme yıldızını (kudretini) görmüş olsa utancından parlayıp (kızarıp) kor olurdu.

Gülbün-i lafza degül mani târavet-yâb ise
Ey Fehîm itme tacaccüb kim zemînüm tâzedür (G. 94/6)

Ey Fehîm! (Sadece) sözlerin gül bahçesi değil manası da tazeyse bunda şaşılacak bir şey yoktur ki tarzım yenidir.

Hele tahkîk budur sen de kıl insâf Fehîm
Böyle güftâr-ı hâkîmâneye taklîd olmaz (G. 113/7)

Ey Fehîm, sen de biraz insaf et ki bu denli hikmetli sözler taklit edilemez.

Şive-i şâhid-i nutkın ki Fehîm'ün yazaruz

Hüsn-i elfâzumuzu mani-i şeyda eylerüz (G. 131/7)

Fehîm'in sözünü sevgilisinin tarzı yazarız ki (Böylece) güzel sözleri aşığın manası ederiz.

İderler şevk-ı şîrînle Fehîmâ

Harîm-i âsumânda kudsiyân raks (G. 145/9)

Ey Fehîm, senin şîirinin arzusuyla gökyüzü haremindedir melekler dans ederler.

Olsa hâmûş Fehîmâ-yı suhan-sâz n'ola

Kalem-i nükte-ver-i nâtıka-perdâzına bak (G. 160/6)

Nükteli sözleri düzenleyen kalemine bakınca Fehîm'in susmasına şaşılmaz ki.

Nesîm-i gülşen-i tab-ı Fehîmâ'dan alup mâye

Zebânın nağme-senc-i vâsf-ı nevrüz eylesün bülbül (G. 192/5)

Bülbülün dili Fehîm'in yaradılışının gül bahçesinden maya alsın da nevrüzün kıymetini anlatan nağmeler söylesin.

Yazmadı böyle dahi Mânî-i endîşe Fehîm

Levh-i dibâçe-i divân-ı hayâl üstüne gül (G.196/5)

Ey Fehîm, hayal divanının sayfasına böyle bir gülü Mani bile çizemedi.

Ey Şems-i dîn yetiş ki o hurşîd -i pür-celâl

Cevr-i Fehîm-i nâdire-perdâza başladı (G. 275/6)

Ey dinin Şems'i yetiş çünkü o celalli güneş nazik sözler söyleyen Fehîm'e eziyet etmeye başladı.

N'ola lâl olsa cevâbunda Fehîm-i ter-zebân

Oldı hayrân zevk-i güftâr-ı hitâb-âlûduna (G. 250/5)

Hazırcevap Fehîm'in hitaba karışmış sözlerine hayran kalıp lal olduğuna şaşılır mı?

2. Şairliği Dışındaki Vasıfları ile İlgili Tefahür

Şairlerin en çok övündükleri alan şiir yazmadaki yetenekleri olsa da yaradılışları, anlayışları, zekâları, kabiliyetleri, âşıklıkta ne denli ileri gittikleri, şuh, rind tabiatları, ilim bilmeleri, dostları arasında tanınır, meclislerde imtiyaz sahibi olmaları gibi özellikleri ile de iftihar etmekten kaçınmadıklarını bilinmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, akıllı, zeki, anlayışlı anlamına gelen fehîm sözcüğünü hem mahlası hem de anlayışlı, zeki anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanmaktadır:

Hikmetün fehm eylemez tab-1 selîm olmayan

Lâzım oldu hem hakîm ü hem Fehîm olmak bana (G. 5/5)

Ey Fehîm, yaradılışı doğru olmayan seni anlamaz. (Şu halde), hem hakîm, hem de Fehîm olmak bana lazım oldu.

Şâh-1 istignâ-sipâham ben Fehîmâ çarh-1 dûn

Havf ile bin dürlü vaz-1 dil-nevâz eyler bana (G. 5/5)

Ey Fehîm, ben kayıtsızlık ordusunun padişahıyım. Alçak feleğin, bana, korkuyla gönül okşayıcı davranması bundandır.

Feyz-i istidâd hatm olmuş meger sende Fehîm

İlm çok üstâd yok şâkird-i kâbil nâ-bedîd (G. 40/7)

İlim çok, yetenekli talebe görünmez. Fehîm meğerki yeteneğin feyzi sen de son bulmuş.

Fehîm'i âşık-1 şîrînden eyledi tercîh

Olur meyâne-i akrânda imtiyâz lezîz (G. 44/7)

Akran arasında lezzet imtiyaz sahibi olduğundan (dostları) Fehîm'i tatlı sevgiliye tercih ettiler.

Aşk âteşine sabra da şâkird-i Fehîm'üz

Âteşde semâ itmede üstâd-pesendüz (G.123/5)

Aşk ateşine sabır göstermeye Fehîm'in öğrencesiyiz. Ateşte dans etmekte de üstatların beğendiklerindeniz.

'Fakr' sözcüğünün gerek tasavvufî bir mana taşıması gerekse Hz. Peygamberin bazı hadislerinde fakirliği övmesi Divan şiirinde çok kullanılmasına olanak sağlamıştır. Şairlerin de Hz. Peygamber gibi fakirlikle övünmeleri alışlagelmiş bir durumdur:

Ol kadar mağrûr-ı fakram Fehîmâ himmetüm
Mesned-i devletde şâhâne tacazzum öğredür (G.92/5)

Ey Fehîm, fakirlikle o kadar mağrurum ki (benim) himmetim devlet makamındaki büyüklere büyüklenmeyi öğretir.

Cevher-i tab u dimâgundur senün ancak Fehîm
Neşve-i aşk u hevâ-yı cânı temyiz eyleyen (G. 240/5)

Aşkın neşesini ve canın arzusunu seçen senin aklında ve yaradılışındaki cevherdir.

SONUÇ

Farklı örneklerine rastlansa da gazeller genellikle aşk, güzellik, şarap muhtevalı şiirler olarak tanımlanır. Beyitlerin anlam bakımından birbirinden bağımsız olduğu bu nazım şeklinde son beyitte şair mahlasına yer verir. 16. yüzyıldan sonra şairlerin mahlas beyitlerinde kendilerine seslenerek tefahür etmeleri görülmeye başlanır. 17. yüzyıl ve sonrasında şairlerin bu beyitlerde övünmeleri büyük rağbet görür. Mahlas beyitlerinde fahriyeye çokça yer veren şairlerden birisi de Fehîm-i Kâdim'dir.

Şairin divanında iki yüz doksan üç gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin mahlas beyitlerine bakıldığında elli altısında şairin tefahüre yer verdiği görülür. Bunlardan kırk dokuz beyit Fehîm'in şairliği ile ilgilidir. Bunlar şairin şiirini değerli taşlara benzettiği beyitler, Şiirini mucize/sihirli olarak ele aldığı beyitler, Şiirini/şairliğini diğer şiirler/şairlerle mukayese ettiği beyitler, çeşitli şekillerde tefahür ettiği beyitler olmak üzere dört başlıkta ele anılmıştır. Son başlıkta ise şairin sanatı dışındaki özellikleri ile tefahür ettiği beyitlere yer verilmiştir.

Şairin şiirini değerli taşlara benzettiği beyitlerde, şiirleri için dürr, güher, sadef, cevher gibi sözcükleri ve bu sözcüklerle kurduğu dürr-i nazm, dürr-i kelim, dürr-i nukat, cevher-i mazmun gibi terkipleri kullandığı görülür. Kemâl-i safvet-i deryâ-yı tab-ı pâk, dürr-i kelâmı zîver-i gûş-ı sürüş gibi dört beş sözcükten oluşan tamlamalar ve mübalağalı ifadeler de ise Sebk-i Hindî tesiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin değerli taşları kullanarak şiirini övdüğü beyit sayısı dokuzdur.

İkinci başlıkta ise şair, şiirleri için icâz, sihr, füsün, muciz ve kendisi için de sâhir, sehâr gibi sözcükleri kullanmıştır. Yine aynı sözcükleri icâz-ı nazm, pür-füsûn, sihr-i şir, sihr-i icâz-ı Mesihâ, muciz-tırâz, muciz-fen-i sehâr, Fehîm-i sihr-sâz, mâlik-i icâz gibi tamlamalarla Fehîm'in şiirini ve şairliğini tanımlamak için kullanılmıştır. Hz. İsa'nın ölülere diriltmesi ve Hz. Musa'nın Allah ile konuşması bu başlıkta bulunan beyitler için telmih vasıtası olmuştur. Çünkü Fehîm'in şiirleri Hz. İsa'nın nefesi gibi sihirli, Hz. Musa'nın kelâmı gibi mucizevidir. Bu bölümde bulunan beyit sayısı da on üçtür.

Çalışmanın üçüncü başlığı “Şiirini/şairliğini diğer şiirler/şairlerle mukayese ettiği beyitler” dir. Fehîm bu beyitlerde kendisini şûh-tab, merd-i bî-bâk-levend, zemânenün güzîn nütkedânı, tarz-âmûz-ı ehl-i şîr, tab-ı şûh-ı suhân-tırâz, üstâd-ı kâmil, şâir-i nâzûk-mizâc olarak tarif ederken; şiirlerini nev-tarz, nev-âyine, nev-peydâ, hüsn-i beyân, bî-nazîr, tâze-mazmûn şeklinde tanımlamıştır. Zamanın seçkin nüktedanı olduğunu iddia eden şair kendisi gibi bir söz ustası olmadığından, şiirlerinin benzeri bulunmadığından ve sözden anlayanların şiirinin hakkını teslim ettiğinden bahseder. Hâkânî, Şâhî ve Melik’in tarzlarını eski bulur; Nizâmî yeteneğinin küçük bir taklitçisi bile olamaz; Acem de ise Fehîm’in benzerine rastlanmaz. Kendisi ile boy ölçüşebilecek olan ya Urfi’dür ya Tâlib. Aynı zamanda kendisi Anadolu’nun Urfi’si olmakla övünür. Şairin en iddialı ifadelerle övüldüğü mahlas beyitleri bu başlık altında yer almaktadır. On altı beytin yer aldığı bu kısım, şairin sanatını övmek için en çok kullandığı yöntemin diğer şairlerle mukayese etmek olduğunu gösterir.

Şairin, şiiriyle, bu örneklerin dışında farklı şekillerde övüldüğü mahlas beyitleri de bulunmaktadır. Her ne kadar benzer ifadeler yer alsada Fehîm, tâze ve nükteli gördüğü şiirinden bülbülün maya alması gerektiğine, böylece bülbülün ötüşünün tesirinin artacağına inanır. Şairin şiirleri, gökte melekleri raks ettirecek, denizin incisini utandıracak kadar etkileyicidir. Fehîm’in hem sözleri hem de manası yenidir, böyle hâkimâne sözler taklit de edilemez. Şiirini klasik ifadelerin dışına çıkararak methettiği bu başlık altında on bir mahlas beyti yer almaktadır.

Çalışmadaki son başlıkta ise Fehîm, şiirleri ve şairliği dışındaki vasıflarını dile getirir. Bu beyitlerde şair akıllı, anlayışlı, yetenekli, selim tabiatlı, dostları arasında imtiyazlı, aklında ve yaradılışında cevher ve hikmet sahibi olması ile övünmektedir. Bir beyitte Hz. Peygamber’e öykünüp fakirliği ile fahreden şair, bir başka beyitte “şâh-ı istignâ-sipâh” yani kayıtsızlık ordusunun padişahı olmakla övünür. Şairin, şairliği dışındaki özellikleri ile tefahür ettiği bu kısımda yedi beyit bulunmaktadır.

Toplamda iki üç yüz doksan gazeli bulan şairin elli altı mahlas beytinde tefahür ettiği görülmüştür. Bu sayıya yalnızca gazellerin mahlas beyitlerindeki fahriyeler dikkate alınarak ulaşılmıştır. Şairin tüm şiirleri fahriye bakımından tahlil edilecek olursa çok daha zengin verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1993). Nefî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çalka, M. S. (2014). “Klasik Türk Şiirinde Rubâî”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İsen, T. I. (2002). “Divan Şiirinde Fahriye”, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İsen-Durmuş, T. I. (2007). “Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi”, Bilig, S. 43, s. 107-116.
- Kırbyık, M. (2007). “Bazı 16. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S. 18, s. 61-75.
- Küçük, S. (2019). Bâkî Dîvânı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Mum, C. (2013). “Nefî’ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, Prof. Dr. F. Tulga Ocak’a Armağan, s. 218-232.
- Önal, S. (2007). “Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED, S. 35, s. 105-124.
- Sevgi, A. (2007). “Sâlim’in Hüsrev ü Şîrîn’i Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S. 17, s. 25-31.
- Üzgör, T. (1991). Fehîm-i Kâdim Hayatı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.